

Проф. Іван Огієнко.

Новочасний церковно-слов'янський правопис

Історичний нарис з па-
леографії та палеотипії

З семинара церковно-слов'янської мови
Православного Богословського Виділу
— Варшавського Університету —

Варшава. 1926.

Друкарня Синодальна, Зигмунтовська 13.

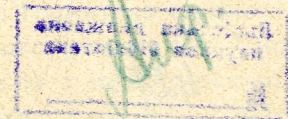
2

10
Проф. Іван Огієнко.

Новочасний церковно-слов'янський правопис.

Історичний нарис з па-
леографії та палеотипії.

З семинара церковно-слов'янської мови
Православного Богословського Виділу
— Варшавського Університету —

Варшава. 1926.

Друкарня Синодальна, Зигмунтовська 13.

Ш 141.61-81

Новгородський

Порядок слов'янський поволон

Відбиття з журналу „Елпіс“ 1926 р. Нн. II.

24.367
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Н О В О Ч А С Н И Й ЦЕРКОВНО-СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ПРАВОПИС.

Історичний нарис з палеографії та палеотипії.

§ 1. Твердого, міцно усталеного правопису давнина на ша ніколи не знала. Починаючи з X-го віку, цеб-то з то-го віку, від якого маємо писані слов'янські пам'ятки, аж до нового часу трудно розшукаги два пам'ятники, щоби во-ни мали цілком однаковий правопис. В перші віки слов'ян-ської письменности, по XIV вік включно, правопис був до-сить простий, але вже і в той час не було єдності в пи-саннях різних письменників. А з XV-го віку, коли до східно-слов'янської літератури широкою річкою пішов південно-слов'янський вплив, він приніс до нас і новий південно-слов'янський правопис, правопис складний та заплутаний; і з того часу писарі наші почали ще більше плутати право-пис, а тому в писаних пам'ятках XV—XVII віків годі шука-ти правописної єдності.

Кирилицьке друкарство розпочалося досить рано; пер-шими розпочали його українці своїми виданнями в Крако-ві в 1491 р. На початку друковані книжки цілком насліду-вали правопис рукописів, в більшості т. зв. південно-сло-в'янський; єдності правописної не було й тут. Але пізні-ще, особливо в друкованих виданнях XVII-го віку, потроху заводиться більш-менш послідовний правопис, хоч єдиного послідовного правопису не було й тоді.

На однастайність і послідовність старого нашого пра-вопису дуже вплинула граматика відомого вченого україн-ця Мелетія Смотрицького (родом з м. Смотрича на Поділлі) 1619-го року, що вийшла з монастирської друкарні в Ев'ю коло Вильні: Граматіки Славѣнскіа прѣкилноє Сѣнтагма. Граматика ця поширилася по всіх слов'янських землях, скрізь мала велику пошану та вплив, і багато допомогла в ділі правописного об'єднання всіх слов'янських народів. Але треба зазначити, що Мелетій Смотрицький в справі право-

пису власне нічого нового не заводив, — він лише упорядкував усе те, що вживалося, але не послідовно, і до нього.

Новий т. зв. церковно-слов'янський правопис, що вживається в теперішніх церковно-слов'янських богослужбових книжках, остаточно склався в певну закінчену систему лише в XIX віці. В місяці березні 1708 року цар Петро I заборонив вжити кирилицького письма для світських книжок, — воно лишилося лише в виданнях церковних; а це спричинилося до того, що церковно-слов'янський правопис не мав вже доброго ґрунту до свого розвитку. Коріння новочасного церковно-слов'янського правопису всі в минулому, — вони ведуть свій початок, як окремі явища, ще з глибокої давнини, але в цілому це правопис цілком новочасний, що остаточно склався лише в XIX віці.

Щоби ліпше розуміти й орієнтуватися в давнім нашій правопису, я розповім тут голозніщі правила новочасного церковно-слов'янського правопису, яким він вже усталився по кращих богослужбових виданнях XIX го віку, а головне — по виданнях Київсько-Печерської Лаври, що цілі віки була учителькою церковно-слов'янського правопису для цілого православного слов'янського світу. Знаючи новочасний церковно-слов'янський правопис, нам ліпше буде орієнтуватися і в довгій історії церковно-слов'янського правопису всіх віків.

Як знаємо, т. зв. кирилицьке письмо (кирилиця) цілком взате, за малим винятком, з грецького уставного письма; з грецького ж письма прийшов до нас і церковно-слов'янський правопис у всіх головних своїх рисах.

І. Надрядкові значки.

§ 2. Взявши своє письмо, т. зв. кирилицю, з грецького уставного письма, взяли ми звідти ж і т. зв. надрядкові значки, цеб-то різні значки, що ставилися зверху над буквами; це будуть значки придику, наголосу та паєріку.

1. Придики.

§ 3. В грецькій письмі кожний початковий голосний має т. зв. *придику*, тонкий або густий, *spiritus lenis seu asper*. Ці грецькі придики цілком перенесено й до церковно-слов'янського письма, хоч тут вони були зовсім непо-

трібними. В давній письменности вживали, хоч непослідовно, обох придихів, тонкого та густого, але пізніше звичайно вживали лише одного тонкого придиху.

Новочасний церковно-слов'янський правопис вживає тільки одного тонкого придиху, вживає його лише як залишок старовини, бо ніякого звукового значіння придих цей у нас ніколи не мав і не має. Ось приклади: ѿлѣати, ѿмѣна, ѿгда, ѿлѣи, ѿлѣи, ѿздаѣча, ѿрѣи, ѿтрѣа, ѿградѣти, ѿубѣзѣтиса, ѿдѣль, ѿзыкъ, ѿзыкъ, ѿпостѣсь і т. п.

Вдавинну письмо було непереривним, scriptura continua, щоб-то писало я слово за словом без перерви, і тому придихи на початкових голосних до певної міри були вказівками й для читання. З початком друкування книжок почали вже розділяти слово від слова, а тому в нас відпало й це значіння придихів.

2. Наголос.

§ 4. Значки наголосу, як і значки придиху, перенесено до церковно-слов'янської письменности з письменности грецької. В IX віці грецьке богослужбове письмо мало значки наголосу не на кожному слові, а лише на деяких, часом на багатьох, а часом мало їх рідше; ту саму звичку занесено й до книжок церковно-слов'янських. Але цікаво, що наші книжки аж до кінця XIII-го віку звичайно або зовсім не мають значків наголосу, або мають їх надзвичайно мало; я пояснюю це тим, що ще з часів Кирила й Мефодія замічено, що слов'янські народи не мають одної вимови слів, а тому розставляти значки наголосу в рукописах — то значило б закріплювати їх лише до одної своєї місцевості, тоді як діяльність Кирила й Мефодія мала виразний всеслов'янський характер.

Починаючи з XIV-го віку наші богослужбові книжки звичайно мають вже значки наголосу, але мають їх ще не на кожному слові, а лише на деяких; на початку наголошених слів дуже мало, а з часом їх стає все більше та більше. Це заведення значків наголосу в богослужбових книжках (книжки рукописні не богослужбові звичайно значків наголосу не мали) я пояснюю розвитком місцевих церков: писарів з часом стало багато, книжка — особливо з XIV-го віку, коли в нас появилася папір, — стала дешевшою,

тому кожна церква почала готувати книжки переважно для своїх власних потреб, і тому почали скрізь розставляти значки наголосу по вимові своєї землі, не оглядаючися на вимову інших слов'янських земель. Ось через це вже в XIV—XV віках бачимо відмінну церковну вимову таку: українську—київську, російську—московську, білоруську і південно-слов'янську. Кожний з цих народів вимовляв слова по-своєму і по-своєму розставляв і значки наголосу в богослужбових книжках. Див. ще § 45.

Розставлення значків наголосу в новочаснім церковно-слов'янським правопису хоч і веде свій початок від давнини, але воно дуже відрізняється від системи старої. Найголовніше, тепер ставлять значки наголосу вже на кожному слові, чого частіше не було вдавнину. В головних рисах правила нозочасного розставлявання значків наголосу в богослужбових книжках такі.

§ 5. *Значків наголосу три*: 1. наголос тупий або *варіа*, *вареіа* *просфдіа*, *accentus gravis*, це значок *`*, 2. наголос гострий або *оксія*, *океія* *просфдіа*, *accentus acutus*, це значок *´*, і 3. *камора*, *хамара*, *періспомєнї* *просфдіа*, *accentus circumflexus*, це значок *^*.

§ 6. *Тупий наголос або варія* ставиться тільки на кінцевому голосному, цеб-то тоді, коли слово кінчиться наголошеним голосним звуком, напр.: *ТОГДА СОТВОРИ ТЕБѢ, ГРѢХИ, ПРОСТИ, ПОСѢТИ, ИЩЕЛИ, Еси, ТВОЕ, ТВОА, НА ЗЕМЛИ* і т. п.

§ 7. *Гострий наголос або оксія* ставиться у всіх інших випадках, — не ставиться він тільки на кінцевім голоснім звуці, напр.: *ОТЧЕ НАШЕ, ИЖЕ Еси НА НЕБѢХЪ! ДА СКАТИТСА ИМА* (рос. *ИМА*) *ТВОЕ... ХЛѢБЪ НАШЕ НАСѢЩНЫЙ, ИЗБАВИ* *ЛДКАБАГШ* і т. п.

§ 8. Коли по слові, що кінчиться наголошеним голосним звуком, йдуть *односкладові слова* - часточки, що кінчаються голосними звуками, напр.: *БО, ЛИ, ЖЕ* і т. п., а також односкладові займенники *МА, ТА, СА, МИ, ТИ, СИ, НЫ*, то ті слова - часточки рахуються з'єднаними до попереднього слова, а тому на попередньому слові ставимо не варію, а також оксію, напр.: *ИЗЪ ТЕБѢ БО, ОУЖЕ БО, СЕ БО, Ш ПЛОДА БО, ПРІИТИ БО, ТЫ ЛИ, НЕ СЕ ЛИ, ЖИКИ МА, ОУТВЕРДИ МА,*

бразѸмї ми, менѣ же, тѣ́ же, возлюблю́ та, поманї́ ма, вознесѸ́ та, бразѸмлю́ та, мы́ же, ѡ́брати́ ны, спси́ ны, соберї́ ны і т. п. Вдавнину ці односкладові часточки звичайно писалися разом із словом; тепер ці часточки пишемо окремо, але залишаємо стару форму наголосу.

§ 9. Коли збігаються підряд де-кільки односкладових слів - часточок, що кінчаться на голосну, тоді на останній з них ставимо варію: не да́ лї, ни́ лї.

§ 10. Значка ^, *камора*, вдавнину вживалося на односкладових словах, напр. нѠ, бѠ, мї́, нї́, мї́ і т. п., а також в деяких окремих словах та формах. Новочасний правопис не знає вже такого вживання *камори* ^, а вживає її лише для відріжнення форм однини від множини, див. далі §§ 28—41. Замічу тут, що новочасний церковно-слов'янський правопис розрізняє ѡ́ яко прийменник від ѡ́ яко викличника: ѡ́ мнѣ́, ѡ́ дїенѡѡ́!

§ 11. На *односкладових словах* постійно ставиться відповідний наголос: хлѣ́бѣ́ нашѣ́ насѸ́щный да́ждь намѣ́ днѣ́сь, ѡ́ снѡ́, ма́, о́умѣ́, на́сѣ́, рцѣ́, всѡ́ і т. п.

Але на односкладових прийменниках та злучниках наголосу не ставимо, — вони тісно приєднуються до дальшого слова, чому вдавнину звичайно писали їх разом з тим словом: да́ прї́идетѣ́, на́ землї́, ѡ́ не́ вѣ́дї́, но́ ѡ́збавї́ насѣ́, ѡ́ на́ дѣ́лѡ́, ко́ всѡ́ко́й, по́ дѣ́лѡ́мѣ́, ко́ стѣ́зї́ і т. п. Див. §§ 8 і 9. Відріжнати ѡ́ його від злучника ѡ́.

3. П а е р и ж.

§ 12. Вдавнину дуже часто не писали *Ж* чи *Ѥ*, а замість нього писали т. зв. паєрикчи́єрик, що мав ріжну форму; часто для *Ж* і *Ѥ* були ріжні значки. В новочаснім церковно-слов'янськім правопису паєрика вживається дуже рідко і тільки замість *Ж*; він тепер, як і часто вдавнину, має форму ѡ́. Тепер паєрика вживають замість *Ж* в кінці тих прийменників, що кінчаться на приголосний звук, а також коли такі прийменники приєднуються до слова, що розпочинається з йотованої голосної, напр.: безъ́ лѣ́ности, предъ́ токою́, ѡ́зъ́ рѣ́кї́, ѡ́зї́мати, ѡ́зѡ́вити, ѡ́зѡ́ти, ѡ́зѡ́віні́є, ѡ́вї́ти, ѡ́вї́мати, ѡ́вѣ́млютъ́, ѡ́вї́родѣ́ти, ѡ́вѣ́-

ти, ѿбѣдѣніє, ѿбѣати, над главою, под нозѣ, подати і т. п.

Від давнини паєрика послідовно вживається в українським письменстві, але, на жаль, ще й досі на Україні не відлито осібних букв *б, н, в, м, ф*, разом з паєриками над ними, як то було вдавнину, — замість паєрика в українським письменстві звичайно вживають перетинки (коми), а це непотрібно розриває слово, напр. об'явити, а треба об'явити, і.я, п'ять, згідно з давнім ѿбѣакити.

II. Скорочення слів.

1. Т и т л а.

§ 13. Скорочення тих слів, що їх усі письменні люде повинні добре знати, відоме з найдавнішого часу, з X-го віку, від якого маємо наші писані пам'ятки. До нашого письменства ці скорочення чи писання „під покриттям“, з титлами, гр. *titlos* перейшли з письменства грецького.

Назва *титло*, *тїтло* походить від грецького *titlos* лат. *titulus*, і визначає спершу напис; назву взято від того титла, що Пилат написав його над расп'ятим Христом: *написъ же ѿ тїтла пїлатъ, егѡ тїтла мнози чтоша ѿ їѡдеѣ* Іоан XIX 19—20. Як пояснює сербський письменник кінця XIV-го віку Костянтин Философ, родом болгарин, в відомім труді своїм „Книга о письменех“, розд. 13-й, під титлом пишеться слово для того, щоби його можна було здалека пізнати, що то за слово, — цеб-то титло над словом має те саме значіння, як і титло над Христом. Друге завдання титла, по словах Костянтина, — скоротити працю писання (див. Ягич, Разсужденія, ст. 424—425). Автор пізнішого часу пише: „Титла єсть санъ, или слава, или царствіє“ (там само, ст. 563).

Про вживання титла в рукопису XVII-го віку читаємо: „Титла пишеться над господскими и богородичными имены; вся бо Христова божественная имена, и Богородицы, и Крестителява, и святыхъ пророкъ, и апостолъ, и святителей, и священномученикъ, и преподобныхъ, и праведныхъ, и благихъ, и блаженныхъ, и благочестивыхъ царей и царицъ, и князей, и княгинь, и владыки, и епископы, и священники, и учителя, и страсти свя-

тыхъ, и спроста реши — всяко святое именованіє *писати под покрытіємъ*. Також всяко имя отпадшее писати складомъ, а не под покрытіємъ, яко же суть сия: ангелы лукавыя, лжеапостолы, лжепророки, духъ лукавый, антихриста и предтечу его, и злочестивыя цари и князи, и єпископы, и владыки, и учителя, и священники, и боги, и церкви идольскія, и страсти, рекше похоти, и подобная симъ“ (И. В. Ягичъ, Разсужденія старины о церковно-славянскомъ языкѣ, Спб. 1895 р. ст. 742—743). В другім рукопису XVI в. про вживання титла говорить коротко, але виразно: „Єже что свято и Господеви угодное, то пишется под титломъ, а єже что Богу мерзко, отпадшее, то пишется все складомъ, отнюд не покрывается“ (там само, ст. 693). Писання певних слів під титлами вдавнину строго додержувалися, і помилки в цим відношенні вважалися тяжким гріхом.

§ 14. Найчастіше вживається простого титла, що значається значком ~. Крім простого титла, єсть ще титла буковні, а саме: слово-титло ѿ, он-титло ѿ і глагол-титло ѿ. Про добро-титло див. § 15.

Найчастіше з титлами пишуться ось ці слова:

1. Титло просте: **А҃Г҃Л҃Ъ** ангель, **Б҃Г҃Ъ** Богъ, **Б҃Г҃Ъ** бла҃гъ, **Б҃Л҃Ж҃ЕН҃Ъ** блаженъ, **Д҃УХ҃Ъ** Духъ, **Д҃Ѣ** дѣва, **Д҃Ш҃А** душа, **І҃И҃С҃Ъ** Іисусъ, **М҃Л҃Т҃В҃А** молитва, **М҃Т҃И** мати, **М҃Р҃ІА** Марія, **М҃Ч҃Н҃К҃Ъ** мученикъ, **Н҃Б҃О** небо, **О҃Ц҃Ъ** отець, **С҃Т҃Ъ** святъ, **С҃Т҃Л҃Ъ** святитель, **С҃П҃С҃Ъ** Спасъ, **С҃Н҃Ъ** сынъ, **У҃Ч҃Н҃К҃Ъ** ученикъ, **Ц҃Р҃Ь** царь, **Ц҃Р҃К҃О**В҃Ъ церковь і др.

2. Слово-титло: **А҃П҃Л҃Ъ** апостоль, **Б҃Ж҃Т҃В҃О** божество, **Б҃Л҃Г҃О**В҃ЕН҃Ъ благословенъ, **В҃ОСК҃Р҃НІЄ** воскресеніє, **Г҃Л҃Ъ** Господь, **Г҃Ж҃А** госпожа, **Д҃Ѣ**Т҃В҃О дѣвство, **Є҃П҃И҃С҃К҃Ъ** єпископъ, **І҃Є**Р҃У҃СА҃ЛІМ҃Ъ Іерусалимъ, **К҃Р҃Т҃Ъ** крестъ, **К҃Р҃СТІ**Т҃ЕЛ҃Ь креститель, **М҃Л҃Т҃Ъ** милость, **М҃Л҃Р҃ДІЄ** милосердіє, **М҃Ц҃Ъ** мѣсяць **П҃Р҃Т҃О**Л҃Ъ престоль, **Р҃Ж҃Т҃В҃О** рождество, **Х҃Р҃Т҃О**С҃Ъ Христось, **Ц҃Р҃Т҃В҃О** царство, **Ч҃Т҃Н҃ЫЙ** честный, **Ч҃Т҃АА** чистая і др.

3. Он-титло: **П҃Р҃Р҃ОК҃Ъ** пророкъ, **Т҃Р҃ЦА** троица.

4. Глагол-титло: **Є҃В҃А**НГ҃ЕЛІЄ.

2. Виносні букви.

§ 15. Встаровину надзвичайно кохалися в виносних буквах і звичайно кінцеву букву, одну чи декільки, виносили над слово; часто, але рідше, виносили над слово й букву серединну, рідко початкову. Це виношення буков над слово позичене також з грецької письменности, де воно було звичайним, і оправдувалося дорожнечею пергаменту, на якому писали. З бігом віків, коли матеріял для писання, папір, став дешевим, виношення буков над рядок, над слово, не зменшилося, а навпаки, стало значно частішим. В друкованих книжках виносних буков надзвичайно багато, бо виношення буков стало технічним друкарським засобом рівняти рядки складу, — щоб вони й від правого боку були рівними.

Пізніше, в XIX віці виносні букви цілком вийшли з церковно-слов'янського вжитку, позосталася лише буква *Ѧ*, яка в небагатьох словах в середині їх виноситься над слово, щоб-то вживається вже не як виносна буква, а як добротитло; це буває в таких словах: *ѦѦ* Богородица, *ѦѦѦѦ* благодать, *ѦѦѦ* владыка, *ѦѦѦѦ* владычица, *ѦѦѦ* мудръ, *ѦѦѦѦѦ* младенець, *ѦѦѦ* недѣля, *ѦѦѦѦѦѦ* праведникъ, *ѦѦѦѦѦѦѦ* предтеча, *ѦѦѦѦѦѦѦѦ* преподобень і др.

III. Вживання окремих буков в новочаснім церковно-слов'янськім правопису.

§ 16. Спочатку слова пишеться широке *Ѣ*, а в середині та на кінці слова вузьке *ѣ*, напр.: *Ѣзеро*, *ѣще*, *ѣлѣн*, *ѣктѣніѦ* (р.-л), *ѣлѣнѣ*, *ѣси*, *ѣлікѡ* і т. п.

§ 17. Церковно-слов'янський правопис знає три букви для зазначення звука *і*, а саме: *И*, *І*, *І*.

1. Буква *І* пишеться перед голосними буквами, а буква *И* перед приголосними і в кінці слів: *прійдеѦѦ*, *сѣіѣ*, *живѣѣѣѣ*, *прости*, *вѣрѣѣѣѣѣ* і т. п. Вдавніну цього правила не дотримувалися і писали звичайно навпаки: *иіѣѣѣѣѣ*, а тепер пишемо *ііѣѣѣѣѣ*.

В словах чужого походження, найчастіше грецьких, замість гр. *ι* пишеться *І*, напр.: *ікріда*, *інтідорѣѣѣѣѣ*, *ірхі-*

трїклїнѣ, ѿспїдѣ, васїлїскѣ, дїдрѣху, ѿхїана, їрмѡнѣ, каѡїема, кївѡтѣ, лїкѡнѣ, лїтра, при понтїйстѣмѣ пїлатѣ, херѡвїмѣ, серафїмѣ, єпїскопѣ і т. п. Так писали і вдавнину.

Грецьку *η* передається через *и*, напр.: *Ἰσραήλ* *Ізраїл*, *ἀμῖν* *амїн*, *ἀλλήλοῖα* *аллїлѡїа*, *ἡσπᾶνία* *їспѧнїа*; грецьке *ει* передаємо через *ї*, напр.: *εἰδὼν* *їдѡнѣ*, *ἰκῶνα* *їкѡнѣ*, *ἰρίνα* *їрїнѣ*, *ἰωακίμ* *їѡакїм*, *προκίμενον* *прокїмєнѡн* і т. п.

3. В словї *мир* пишемо *и* або *ї*, з рїжним значїнням, як було вже вдавнину: *мїрѣ* — рах, спокїй, згода, а *мїрѣ* — *mundus*, свїт.

4. З техчичних друкарських причин звичайно вживається не *ї*, а *і*, коли на нього падає наголо: *мїіа*, *єпїі*скопѣ, *херѡвїі*мѣ і т. п.

§ 18. Для звука *о* в новочаснїм церковно-слов'янськїм правопису вживається трох букв: *о*, *Ѡ* і *ѡ*. Спочатку слова пишеться *Ѡ*, а *о* в серединї і в кїнці слїв, напр.: *Ѡ*трокѣ, *Ѡ*нѣ, *Ѡ*нѣмѣ, *Ѡ*елѣ, *Ѡ*крѡвїицѣ, *Ѡ*чи, *Ѡ*лтарѣ (рос. *Ѡ*лтарѣ), *Ѡ*дрѣ і т. п.

§ 19. Букву *ѡ*, *омега*, пишеться в таких випадках:

1. В приїменнику *ѡ*, напр.: *ѡ* текѣ, *ѡ* нѣмѣ, *ѡ* беззакѡнїи і т. п.

2. В приростках *ѡ* та *ѡѣ*, напр.: *ѡ*бдѣржѧти, *ѡ*больстити, *ѡ*бѣстити, *ѡ*градїти, *ѡ*дѣснѡ (рос. *ѡ*дѣснѡ), *ѡ*женїтисѧ, *ѡ*мерзїти, *ѡ*плѡтѣ, *ѡ*стѧти, *ѡ*тай, *ѡ*шѡю, *ѡ*славлѣнїѣ, *ѡ*новїѣ.

3. В словах грецьких (чи принятих з грецького) на мїсті грецької *ω*, напр.: *Ἰακώβ* *їакоѡнѣ*, *Ἰβσελλώ* *їбсєллѡнѣ*, *Ἰβїρώ* *їбїрѡнѣ*, *Ἰμμώ* *їммѡнѣ*, *Ἰάκωβ* *їакоѡнѣ*, *Ἰωάν* *їѡнѣ*, *Κωνσταντίν* *кѡнстѧнтїнѣ*, *Λεγεών* *лєгїѡнѣ*, *ρωσίσκїи*, *Σίων* *сїѡнѣ*, *Φαριώ* *фарїѡнѣ*, *Θακώ* *ѡакѡнѣ*, *Ἰεσώ* *їєсѡнѣ*, *Σδκώ* *сѣкѡнѣ* і др.

§ 20. Склад *он* звичайно передається з давнього часу лїгатурѡю *ѡ* в приїменнику та в приставцї *от*, напр.: *ѡ* снѧ, *ѡ*вѣрзи, *ѡ*вратї і т. п. Коли ж *от* не приїменник, тодї пишемо *Ѡ*т, а не *ѡ*, напр.: *Ѡ*трековїца, *Ѡ*трокѣ, *Ѡ*трѡчѣ, *Ѡ*тїцѣ або *Ѡ*цѣ.

§ 21. Для звука *у* в новочаснїм церковно-слов'янськїм правопису маємо двї букви: на початку слова вживається

§ 27. Букви Ξ , Ψ і Θ взяті з грецького алфавиту і вживаються лише в грецьких словах: $\text{Ἰλεξάνδρ}\alpha$, $\text{Сам}\phi\omega\text{н}\alpha$, $\text{Θακ}\omega\text{ρ}\alpha$ і т. п.

IV. Відріжнення на письмі однозвучних форм.

§ 28. З найдавнішого часу помічаємо в церковно-слов'янським правопису виразне бажання відріжнювати на письмі однозвучні форми; найчастіше це робилося так, що однозвучні форми мали різні значки наголосу; напр. вже в Київських глаголицьких листах X-го віку родовий відмінок множини, коли він однозвучний з називним однини, має для відріжнення на кінці над $\mathcal{X}$ периспомену, напр.: $\text{гр}\mathcal{X}\mathcal{X}$, $\text{мжчєник}\mathcal{X}$, $\text{апостол}\mathcal{X}$ і др. Але сталої виробленої системи відріжнення однозвучних форм давнина звичайно не знала, хоч і вживала цього в тій чи іншій мірі. І тільки в XVIII—XIX віці вже новочасний церковно-слов'янський правопис виробив сталу й послідовну систему розріжнення однозвучних форм, систему, якої коріння все ж таки походить з глибокої давнини.

§ 29. Способи для такого розріжнення подвійні:

1. Однозвучні форми перш над усе розріжнюються формою своїх букв e та o : в одних формах ставимо вузькі e , o , а в других, головню у множині, широкі $\mathcal{E}$, $\mathcal{O}$.

2. Коли ж слово не має звуків e , o , тоді однозвучні форми розріжнюються формою значків наголосу: в однині ставлять оксію чи варію, а в множині — камору. Треба замітити, що цього другого способу розріжнювання часто вживають і замість першого

Найважчіші випадки системи розріжнення однозвучних форм такі.

§ 30. Родовий і знахідний відмінки однини прикметників, займенників і дієприкметників брєнять однаково; щоб їх розріжнати, пишуть в родовім на кінці $\mathcal{O}$, а в знахіднім o .

а. Родовий: $\text{мо}\mathcal{O}\text{г}\mathcal{W}$, $\text{тк}\mathcal{O}\mathcal{E}\text{г}\mathcal{W}$, $\text{сво}\mathcal{E}\text{г}\mathcal{W}$ (рос. $\text{моєг}\mathcal{O}$, $\text{твоег}\mathcal{O}$, $\text{своєг}\mathcal{O}$), $\text{нашег}\mathcal{W}$, $\text{вашег}\mathcal{W}$, $\text{лѡкакаг}\mathcal{W}$, $\text{ѣдинорѡднаг}\mathcal{W}$, $\text{свѣтлаг}\mathcal{W}$, $\text{тѡжжак}\mathcal{W}$, $\text{стѡг}\mathcal{W}$, $\text{коєг}\mathcal{O}$, $\text{лѣнїваг}\mathcal{W}$, $\text{грѣшн}\mathcal{W}$, $\text{дѡбраг}\mathcal{W}$, $\text{кѣтх}\mathcal{W}$, $\mathcal{W}\text{ сєг}\mathcal{O}$, $\text{дѡбнаг}\mathcal{W}$, $\mathcal{W}\text{ глага ѡклекетѡюцаг}\mathcal{W}$ і т. п.

б. Знахідний, *accusativus*: оу́клоняющаго ѿ мене (рос. мене) лѹкаваго не познахъ; оу́клеветяющаго тай ѿскреннаго своѣго, сего́ изгоняхъ (хоч в залежности від не можна рахувати й родовий відмінок, а тому можна б писати: оу́клоняющагѡ, лѹкавагѡ). Їзбаки прѣведнаго лѡта, оубѣште прѣведнаго, але: мѣтва прѣведнагѡ. Благослови ѡчищающаго, исцѣляющаго, избавляющаго, вѣнчающаго, исполняющаго Пс. 102³. Помниши єгò, поскѣпѣши єгò, слава єгò на негò, ѡста́витъ єгò въ рѹкѹ єгò, сми́раетъ сего́, поста́вила єси єгò подъ нòзѣ єгò.

§ 31. Так само розріжняємо форми мене, тебе, себе: в родовім відмінку пишемо є широке, а в знахіднім є вузьке. Розрізняти наголос: в українських старих книжках: ѿ мене, ѿ тебе, ѿ себе, а в російських: ѿ менѣ, ѿ тебѣ, ѿ себѣ.

а. Родовий: ѿ мене, менѣ ради, паче менѣ, во сла́вѣ менѣ, изъ тебѣ, ѿ тебѣ, оу тебѣ, ѿ себе, да ѡвѣржетъ себѣ, ѡдѣ́нью (рос. ѡде́нью) себѣ.

б. Знахідний звичайно ма, та, са, але часом буває й менѣ, тебѣ, себѣ: ѡзми менѣ, ненавѣдашъа тебѣ, взыска́ тебѣ, вси́тебѣ ѡшѹтъ, возми́те ѡго моѣ на себе (рос. себе), ѡказа́шъа са́ми себѣ, возлю́биши ꙗ́кѡ са́мъ себѣ і т. п.

§ 32. В новочаснім церковно-слов'янським правопису різко відріжняють форми *дієприслівників* (рос. нарѣчіе) — вони кінчаться на - ѡ, від прикметників однини середнього роду — вони кінчаться на - о. Напр.:

а. Дієприслівники (нарѣчія): ка́мѡ, та́кѡ, та́мѡ, оу́кѡ, то́кѡмѡ, ꙗ́кѡ, кѹ́пнѡ, ма́лѡ, та́йнѡ, вѣ́рнѡ, прѣ́кѡ, напра́снѡ, ѡбѣ́чнѡ, прѣ́снѡ, є́лікѡ, прѣ́мѡ, нешѣ́ждѣ́ннѡ, непоко́лѣ́лемѡ, непра́веднѡ, немóлчнѡ, неперстѣ́ннѡ і т. п.

б. Прикметники однини середнього роду: се́рдце чѣ́сто сози́жди, се́рдце сокрѹ́щенно ѡ сми́ренно, ѡма́ (рос. ѡма) є́то є́сть, не прильпѣ́миѣ се́рдце строптѣ́ков; ча́до возлюбле́но (рос. возлюблено) ѡ вѣ́рно, але: вѣ́рнѡ тво́риши, тѣ́ло твоѣ́ свѣ́тло, але: весе́лѡ свѣ́тло; стра́шно ча́нїе (р. ча́)сѹ́да, є́то

и страшно има (рос. има) ѿгѡ, але: страшно оуди́сѧ;
всѧко древо доброє, але: глаголю (рос. глаголю) вамъ не клѧ-
тисѧ всѧкъ; (ѿ) ѿсть дивно, але: просѣща́ши дивнѡ; ѿе
(рос. ѿе) вамъ разѡмно, але: по́йте разѡмнѡ, ѿе (рос. ѿе)
ѿесть прѧвѣдно, але: снѧ́шемъ прѧвѣднѡ, прѧвѣднѡ
пожикѣмъ і т. п.

§ 33. В родовім відмінкові множини слів мужеського роду пишемо на кінці - ѡвѧ, - євѧ, щоби цим відріж-
нити ці форми від прикметників приналежности на - ѡвѧ,
- євѧ, напр.: вѧ рѡки вѧгѡвѧ, родѡвѧ, грѣшникѡвѧ, ѡ
гласѡвѧ, ѡ алмѡвѧ, ѡ дѣшѧ, по́стникѡвѧ, рабѡвѧ, во вѣки вѣ-
кѡвѧ, трѡдѡвѧ, ѡстава́ніє грѣхѡвѧ, сынѡвѧ, свѣщникѡвѧ, че-
ловѣкѡвѧ, смієвѧ, але: царѣвѧ мѡжѧ.

§ 34. Називний і знахідний відмінок двійного числа му-
жеського роду, для відріжнення від родового відмінку од-
нини, має циркумфлекс (камору), напр. двѧ ножѧ, кораблѧ,
должникѧ, птєнцѧ, о́ученика (рос. о́ученика), слѣпцѧ, днѧ,
слѡдѧ (рос. слѡдѧ), чєловѣка, брѧта, сѧна, талантѧ,
мѡжѧ, свѣщника, завѣтѧ, також в прикметниках та діє-
прикметниках: двѧ вѣсна ѡдѡца і т. п., а родовий відмінок
однини: нѡзѧ, кораблѧ слѡдѧ (рос. слѡдѧ) і т. п.

Коли в слові єсть букви о, е, то двійне число зви-
чайно зазначається через широкі букви — ѡ, є, напр.: двѧ
разѡѡйника, рѡга, двѧ мѡжѧ гласѡѡюща (рос. гласѡѡюща),
гѡрличѡца, грѣєрєника, лжекѡдѣтєлѧ і т. п., а родовий
однини: ѡ разѡѡйника, рѡга і т. п.

Те саме і в двійні жіночого роду: двѣ птѧицѣ, рѧ-
бѣ, нѡзѣ, рѧзѣ, тѡтѣ і т. п., або вживається широких
буков: двѣ нѡзѣ, двѣ лѣптѣ і т. п.; давальний однини:
птѧицѣ, рѧбѣ і т. п.

Двійня: ни двѡю рѧзѡ, по двѡю днѡ; тѧ мѧ настѧ-
вѧстѧ, однина: на рѧзѡ, по днѡ, тѧ жєнѧ і т. п.

§ 35. Називний та знахідний відмінки множини
жіночого та середнього роду речівників, прикметників, зай-
менників та дієприкметників, для відріжнення від родового
відмінку однини, звичайно має широке є чи ѡ (а в ро-
довім однини вузьке і, о) або камору, напр.:

а. ѿдержаша мѧ бѡлѣзни (рос. бѡлѣзни) смѣртныѧ, колы возлюбленна (рос. возлюбленна) селенїѧ твоѧ, вѣліѧ дѣла бж҃їѧ, возрадоуютѧ кѡсти смиренныѧ, вѣліѧ дѣла, исхѡдиша смѣртнаѧ, двѣри (власне, це двійня), родовий однини: бѡлѣзни (рос. бѡлѣзни), селенїѧ і т. д.

б. кѡлѣна, щедрѡты, запшвѣди, беззаконїѧ моѧ, бѡлѣзни (рос. бѡлѣзни) ѡдшвы, исхѡдиша воднѧѧ, вѡлны, дивны высѡты мѡрскїѧ (рос. мѡрскїѧ), мнѡзи скѡрби, кѡсти моѧ, вѣрны есѧ запшвѣди ѣгѡ, гѡры высѡкїѧ, пѡлна сѡты; родовий однини: колѣна, нз рѡки ѡдоки і т. д.

в. исхѡдиша воднѧѧ, сѡдбѣ твоѧ, врата (рос. врата) вѣчнаѧ, молбѣ, оустѧ моѧ, есѧ высѡты твоѧ, вѣтвїѧ, дивны высѡты, птици, ѡснованїѧ, гѡры сїѡнскїѧ, сладка слова твоѧ, ѡправданїѧ прѣва, хѡлы (рос. хѡлы), пѡтї твоѧ, лѣта твоѧ, жилища, дѣбвы, сѡдїи, хранилища, бразды, жїтѧ, вѣрны есѧ запшвѣди і т. п. Родовий однини: исхѡдиша, сѡдбѣ і т. д.

г. Знахідний відмінок: сокровѣннаѧ предвѣдый, просвѣщай есѧческаѧ, глаголай (рос. глаголай) неправеднаѧ, прїйми моленїѧ наша, есѧ беззаконїѧ моѧ ѡчиствї (рос. ѡчиствї), ѡбѣрзѡ оустѧ моѧ недостѡйнаѧ, ѡтѡрѡбѣ испытѡай, щедрѡты твоѧ дарѡй (рос. дарѡй), гдѣ высѡкаѧ вѣсть, есѧ вѡлны набѣлѧ ѣси на мѧ, ѡврачѡй многѡлѣтныѧ страсти, безвѣстнаѧ ѡ тїйнаѧ ѡбнїлѧ ми єси, творѡщагѡ великаѧ, славнаѧ ѡ ѡужѡгнаѧ, днї вндѣти бѡлги, возкѣстїти есѧ хѡлы (рос. хѡлы), твоѧ лѣта вѣчнаѧ поманѡхѧ і т. п. Але: тѡйна сокровѣннаѧ наша і т. д.

§ 36. В родовім відмінкові множини речієників мужьського роду, для відріжнення їх від називного однини, пишеться широкє Ѣ ѡ або камора, напр: ѡ ѡтѣцѧ, млѧдѣнцѧ, ѡтнникѧ, востѡкѧ, прорѡкѧ, со престѡлѧ, пѣназѧ, хѡбѧ, ѡѡченикѧ (рос. ѡученикѧ), ѡзѧкѧ, мѣсѧцѧ, зѧпадѧ, кнѧзѧ, вѡргѧ, вѡлѧ, грѣхѧ, рѧкѧ, грѣшникѧ, прѣжде вѣхѧ.

в'ѣкѣ, нѣсѣ рѣди челоуѣкѣ, ѿсѣклѣи ѿ неаѣгѣ ѿ аѣхѣ слыхѣ
т. п. Називний однини: оѣцѣ, оѣтннѣ і т. д.

§ 37. У множині пишуть: родовий ѿхѣ, а знахідний ѿхѣ. Двійня: аѣлѣ рѣкѣ твоѣю.

В родовім відмінку множини взагалі пишемо ѣ, ѿ або ставимо ѣ, як що ці форми мають собі однозвучні: ѿ тѣмѣ, ѿ блѣгѣ, ѿ чѣдѣ, але: ѿзѣ блѣгѣ ѣмѣ; правда, частіше пишуть блѣгѣ.

§ 38. В давальнім відмінкові множини мужеського ѿ середнього роду речівників, прикметників, займенників та дієприкметників, для відріжнення від орудного однини, пишемо широке ѣ, ѿ або ставимо камору, напр.:

а. чѣдѣемѣ, зѣповѣдемѣ, козѣлюбѣннымѣ (рос. козѣлюбѣннымѣ), оѣцѣмѣ, наѣчѣ беззѣкоуѣннѣа оѣтѣмѣ твоѣмѣ, кнѣзѣмѣ, сѣдѣти живѣмѣ ѿ мѣртѣвѣмѣ, поѣчатѣа слоѣѣмѣ твоѣмѣ, птѣнѣмѣ, по писѣніѣмѣ, зѣаѣмѣ, наѣчѣ мѣ ѿправѣдѣніѣмѣ твоѣмѣ.

б. вѣсѣмѣ, мнѣогимѣ грѣхѣмѣ, врагѣмѣ, ѿѣтолѣмѣ, грѣшннѣкѣмѣ, аѣклѣмѣ, должннѣкѣмѣ, чертѣогѣмѣ.

в. твоѣрѣа видѣимѣмѣ же вѣѣмѣ ѿ невидѣимѣмѣ (рос. твоѣрѣа видѣимѣмѣ же вѣѣмѣ ѿ невидѣимѣмѣ), чѣждѣимѣ, моймѣ, твоѣмѣ, кѣ нѣмѣ, вѣѣрнѣмѣ, живѣмѣ і т. п.

В оруднім однини: оѣцѣмѣ, мнѣогимѣ грѣхѣмѣ і т. д.

Розрізняти: давальний множини ѿмѣ: даѣѣ ѿмѣ, орудний однини ѿмѣ.

§ 39. По шиплячих звуках в цих випадках у множині пишеться - ѣмѣ, а в однини - имѣ, напр.: чѣдѣмѣ кѣшѣмѣ, просѣѣшѣмѣ, должннѣкѣмѣ наѣшѣмѣ, ѿжидѣаѣшѣмѣ, і т. под., але в однині: наѣ кѣшимѣ, просѣѣшѣмѣ, аѣхѣмѣ животѣворѣѣшѣмѣ і т. д.

§ 40. В оруднім відмінкові множини речівників мужеського роду, для відріжнення від відмінку знахідного множини, ставиться камора: вѣрѣги желѣзѣнѣимѣ, сѣ кнѣзѣи, наѣшѣимѣ ѿзѣѣки, лѣѣтѣимѣ неаѣгѣи, але: ѿсѣклѣаѣшѣаго неаѣгѣи, со оѣцѣѣ наѣшѣимѣ, але: твоѣрѣахѣ оѣцѣѣ ѿхѣ; челоуѣкѣи прѣдѣѣшѣимѣ і т. п.

24.367

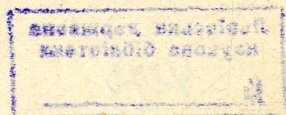
§ 41. Таблиця відрізнєння однозвучних форм.

Скорочення: N — називний відмінок, nominativus; G—родовий, genetivus; D—давальний, dativus; A—знахідний, accusativus; Ab—орудний, ablativus. Цифра вгорі коло відмінку визначає число: 1—однина, 2—двійня, 3—множина. Отже формула G³ визначає: родовий відмінок множини, genetivus pluralis.

П и ш е м о:	Щоби відріжнити від:	Див. про це §:
G ¹ : дѡбрагѡ, сегѡ, нѡдѡцагѡ	A ¹ : дѡбраго, сего, нѡдѡцаго	§ 30
G ¹ : мене, тебе, себе	A ¹ : менѣ, тебѣ, себѣ	§ 31
Дісприслівник: свѣтѡ	Прикметник: свѣтѡ	§ 32
G ³ : врагѡвъ, змѣевъ	Прикметник: -овъ, -евъ	§ 33
G. ³ A ³ : двѡ сѣна, рѡга сребренника	G : сѣна, рѡга, сребренника	§ 34
G ² : двѣ рѣкъ, нѡвѣ, лѣптѣ	D ¹ : рѣвъ, новѣ, лѣптѣ	§ 34
N ³ . A ³ : селѣніѡ, скѡрби, дѣвъ	G ¹ : селѣніѡ, скѡрби, дѣвъ	§ 35
G ³ : сѡтѣцъ, сѡтникъ, рѣвъ	N ¹ : сѡтѣцъ, сѡтникъ, рѣвъ	§ 36
G ³ : нѣхъ: двѣѡ нѣхъ	A ³ : нѣхъ: двѣѡ нѣхъ	§ 37
D ³ : сѡтцѣмъ, грѣхѡмъ моѡмъ, нѣмъ	Ab ³ : сѡтцѣмъ, грѣхѡмъ моѡмъ, нѣмъ	§ 38
D ³ : двѡмъ, трѣмъ	Ab ¹ : двѡмъ, трѣмъ	§ 39
Ab ³ : двѡ сѡтцѣмъ, двѡмъ	A ³ : сѡтцѣмъ, двѡмъ	§ 40

V. Окремі випадки.

§ 42. Під впливом південно-слов'янського правопису на сході слов'янства закорінилася була звичка з кінця XIV-го віку писати **Ѧ** зам. **Ѧ** чи **Ѧ** по голосних звуках (рідше писали **Ѧ**, **Ѧ** зам. **Ѧ**), напр.: **тѦѦ**, **дѦѦіє**, **крѦѦіѦ**, **сѦѦѦ** (рос. **сѦѦѦ**), **сѦѦ** і т. п. В новочаснім церковно-слов'янськім правопису цієї південно-слов'янськї звички не додержують і пишуть: **тѦѦ**, **дѦѦіє**, **крѦѦіѦ**, **сѦѦѦ** (рос. **сѦѦѦ**), **сѦѦ**, **вѦѦіѦѦѦѦ**, **ѦѦіѦ**, **ѦѦіѦіѦ** (рос. **ѦѦіѦіѦ**) і т. п. Напис **ѦѦ**, **ѦѦ** вживається тепер лише в чужих словах, напр.: **ѦѦріѦтскіѦ**, **ѦѦѦѦѦіѦ**, **ѦѦніѦіѦ**, **ѦѦѦѦіѦѦіѦ**, **ѦѦріѦѦ**, **ѦѦліѦѦѦ** і т. п.

§ 43. Встаровину лише початок певного уривка твору починали писати з великої букви, а власні ймення і т. п. писали з малої букви. В новочаснім церковно-слов'янським правопису звичайно велику букву пишуть лише з початку речення, а власні, святі ймення і т. п. пишуть з малої букви, напр. Гди́ іісе хрїте (укр. хрісте, рос. христѣ), сїе бжїй, бгвоколєніємъ твоімъ сіюна, и да созїждѣтся стѣны іерусалимскїа, возвеселїтся ѡ бжѣ, при понтіїстѣмъ пілатѣ, бггодѣтнаа мріе, прїїде іісѣ къ вндсїадѣ, поїмъ петра, и іуѡнна, и іакѡва, послѣ єго ко іршадѣ і т. п. Але в останній час почали вже видавати богослужбові книжки і з великими буквами у власних та святих йменнях, напр. прїїде Мріа Магдаліна, ѡ Галїїєн і т. п.

§ 44. По звичаю давніх народів і в церковно-слов'янськiм письменствi *цифри* визначаються буквами. Коли треба, щоб буква визначала цифру, над нею ставлять титло.

Ось слов'янські цифри: $\tilde{\text{а}}$ —1, $\tilde{\text{б}}$ —2, $\tilde{\text{в}}$ —3, $\tilde{\text{г}}$ —4, $\tilde{\text{д}}$ —5, $\tilde{\text{е}}$ —6, $\tilde{\text{ж}}$ —7, $\tilde{\text{и}}$ —8, $\tilde{\text{й}}$ —9, $\tilde{\text{і}}$ —10, $\tilde{\text{ї}}$ —11, $\tilde{\text{к}}$ —12, $\tilde{\text{л}}$ —13, $\tilde{\text{м}}$ —14, $\tilde{\text{н}}$ —15, $\tilde{\text{о}}$ —16, $\tilde{\text{п}}$ —17, $\tilde{\text{р}}$ —18, $\tilde{\text{с}}$ —19, $\tilde{\text{т}}$ —20, $\tilde{\text{ѡ}}$ —21, $\tilde{\text{Ѣ}}$ —22, $\tilde{\text{Ѥ}}$ —30, $\tilde{\text{Ѧ}}$ —40, $\tilde{\text{Ѩ}}$ —50, $\tilde{\text{Ѭ}}$ —60, $\tilde{\text{Ѯ}}$ —70, $\tilde{\text{Ѱ}}$ —80, $\tilde{\text{Ѳ}}$ —90, $\tilde{\text{Ѵ}}$ —100, $\tilde{\text{Ѷ}}$ —101, $\tilde{\text{Ѹ}}$ —200, $\tilde{\text{Ѻ}}$ —300, $\tilde{\text{Ѽ}}$ —400, $\tilde{\text{Ѿ}}$ —500, $\tilde{\text{Ѻ}}$ —600, $\tilde{\text{Ѽ}}$ —700, $\tilde{\text{Ѿ}}$ —800, $\tilde{\text{Ѻ}}$ —900, $\times\tilde{\text{а}}$ —1000, $\times\tilde{\text{б}}$ —2000, $\times\tilde{\text{в}}$ —20000, $\times\tilde{\text{ацкѣ}}$ —1926, $\times\tilde{\text{ацкѣ}}$ —1927, $\times\tilde{\text{ацкѣ}}$ —1928.

§ 45. В уживанні *знаків розділових* в сучаснім церковно-слов'янським правопису нема послідовности. Давнина знала головню такі розділові знаки: крапка низу (.) чи посередині рядка в значінні теперішніх: крапки (.), перетинки (,) та середника (;); крапка зверху (·) в значінні двокрапки (:); середник (;) в значінні знака питання (?),— це все взято з грецького письма. До цих знаків пізніше прийшла до нас від південних слов'ян перетинка (,).

Тепер в церковно-слов'янськiм правопису ось цих 4 роздiлових знакiв вживається як i в письмi гражданськiм, . : ! Крiм цього, з давньої традицiї середник (;) вiзначає знака питання (?), а двокрапки (:) вживається якo середника (;) та якo знака скорочення (...). Напр.: Д^ок^ол^ѣ, г^ди, з^аб^ѣд^ѣши м^ѧ до конц^ѧ; Ц^ѣю н^ѣн^ѣй: Пр^ѣт^ѣл^ѣ т^ѣр^ѣ: С^ѣч^ѣ н^ѣш^ѣ: Вживання : замiсть ; див в Символi Вiри на ст. 23.

§ 46. З найдавнішого часу кожна слов'янська церква мала своєю власною вимовою богослужбового тексту, про що я оповідаю в своїй праці: „Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці“ (див. „Експеримент“ 1926 р. кн. I ст 9—32, Варшава). Так само з найдавнішого часу кожна церква мала й свій власний наголос, відповідний до своєї народньої мови. Подаю тут коротенького словничка українських і російських наголосів; докладно про цю справу розповідаю я в своїх працях: 1. Наголос як метод означення місця виходу стародрукованих книжок, див. „Записки Наукового Товариства“ у Львові, 1925 р., т. 136—137 ст. 197—224, і 2. Український наголос на початку XVII віку, див. „Записки чину св. Василя Великого“, 1926 р., т. II вип. 1—2 ст. 1—29.

Наголос

український—російський:

Наголос

український—російський:

БѢСѢДА — БЕСѢДА

БОЖЕСТВЕННЫЙ — БОЖЕСТВЕННЫЙ

БОЛѢЗНЬ — БОЛѢЗНЬ

БЫЛИ — БЫЛИ

БЫЛО — БЫЛО

БЫТІЕ — БЫТІЕ

ВИДИМЫЙ — ВИДИМЫЙ

БРАТА — БРАТА

ВТОРЫЙ — ВТОРЫЙ

ВЧЕРА — ВЧЕРА

ГЛАГОЛАТИ — ГЛАГОЛАТИ

ГОСПОДЬ — ГОСПОДЬ

ГОСПОДЬ — ГОСПОДЬ

ДАРЫ — ДАРЫ

ДЕСНЫЙ — ДЕСНЫЙ

ДНЕВНЫЙ — ДНЕВНЫЙ

ЖИТІЕ — ЖИТІЕ

ЗАКОНЪ — ЗАКОНЪ

ЗЕМНЫЙ — ЗЕМНЫЙ

СЛОВА — СЛОВА

ИЗБАВІТЕЛЬ — ИЗБАВІТЕЛЬ

ИМА — ИМА

ИСПОВѢДАНІЕ — ИСПОВѢДАНІЕ

ИСПОВѢДАТИ — ИСПОВѢДАТИ

КАДИТЬ — КАДИТЬ

КОПИЕ — КОПИЕ

КРОМѢ — КРОМѢ

МАЛЫЙ — МАЛЫЙ

МОЕГѢ — МОЕГѢ

МОЕМУ — МОЕМУ

МНѢ — МНѢ

МІРСКИЙ — МІРСКИЙ

МОРЕКИЙ — МОРЕКИЙ

НАРОДЪ — НАРОДЪ

НЕВИДИМЫЙ — НЕВИДИМЫЙ

НЕГѢ — НЕГѢ

НЕА — НЕА

НА НЕГО — НА НЕГО

КЪ НЕМУ — КЪ НЕМУ

НЕПРІАТЕЛЬ — НЕПРІАТЕЛЬ

ОДЕСНЮ — ОДЕСНЮ

ОЛТАРЬ — ОЛТАРЬ

ОСМЫЙ — ОСМЫЙ

ПЛАКАЮЩИХЪ — ПЛАКАЮЩИХЪ

ПЛОДА — ПЛОДА

ПОКОЙ — ПОКОЙ

полезный — полѣзный
 помолѣмса гдѣ — помолѣмса
 похваля — похваля
 просѣмз оу гдѣ — просѣмз
 работати — работати
 римлянамъ — римлянамъ
 своѣмъ — своѣмъ
 оу себѣ — оу себѣ
 седемь — седемь
 сѣа — сѣа
 сѣе — сѣе
 сѣа — сѣа
 сѣю — сѣю
 славѣнѣишю — славѣнѣишю
 сподобѣтиса — сподобѣтиса
 сподобѣи — сподобѣи
 сподобѣи — сподобѣи

твоѣмъ — твоѣмъ
 твоѣа — твоѣа
 твоѣмъ — твоѣмъ
 творѣцъ — творѣцъ
 оу тѣбѣ — оу тѣбѣ
 трапѣза — трапѣза
 оутѣшитель — оутѣшитель
 оученикъ — оученикъ
 оуцѣдри — оуцѣдри
 хвала — хвала
 ходотѣи — ходотѣи
 хошѣ — хошѣ
 царствовати — царствовати
 царствѣи — царствѣи
 царю мой — царю
 честный — честный
 шестый — шестый.

VI. Зразки церковно-слов'янського правопису.

Подаю зразки церковно-слов'янського правопису різних віків.

1 Зографське Євангеліє X—XI віку.

Уче нашъ. ѿже еси на небесехъ. да сѣтихса ѿма
 твое. да придетъ цѣстие твое. да вждетъ коѣ
 твоѣ. ѣко на нѣи і на земѣи. хѣбъ нашъ насто
 яшт... даждь намъ днесь. і отъпоусти намъ дълзи нашѣ).
 ѣко і мзи отъпоуштаемъ дължникомъ нашимъ. і не
 вѣдѣи насъ въ напасть. нѣ ѿзбави ны отъ неприѣз
 ни. ѣко твое естъ цѣстие. і сила і слава въ вѣкѣ(х)
 аминь. Матв. VI. 9—13.

2. Остромирове Євангеліє 1056—1057 р.

Іоан XXI, 1—2. Въ вѣмѣ оно. явися нѣс оуче
 никомъ своимъ. кзставъ отъ мѣртвыхъ на морѣ ти
 кернадѣтѣмъ. яви же сѣ тако въѣхъ въкоупѣ. си

МОНХ ПЕТРОХЪ и ДОМА НАРИЦАЕМЫХЪ БЛИЗНЬЦЪ и НАДАНА-
НАХЪ НИЖЕ ВѢ ОТЪ КАНА ГАЛИЛЕИСКЫХЪ и СНА ЗЕВЕДЕ-
КА и НИИ ОТЪ ОУЧЕНИКЪ ЕГО ДУКА. Лист 209.

Іоан V, 20—23... казаетъ іємоу дѣла да
взи чюдителя + іако бо оцъ възкрѣсаетъ мѣртвахъ
и живить. тако же и снъ. іаже хощеть живить +
оцъ бо не сѣдитъ никому же нѣ сѣдѣхъ кѣмъ дастъ
снѣмъ да кѣмъ чѣтѣтъ снѣ. іако же чѣтѣтъ... Лист 13 б.

3. Галицьке Євангеліє 1144 р.

Матв. V, 45—48... оцъ вашєго ниже ієсть на
нѣсѣхъ. іако снѣже єкое сѣмѣтъ на зазі и вѣзі. и
дѣжчить на прѣвѣдні. и не прѣвѣдні. іаже бо лю-
бите любѣщахъ взи. кою мѣздоу имѣте. не и мѣста-
ре ли тоже творѣтъ. и аще цѣлоуєте другъхъ ваша
тѣмъ. что лише творѣте. не и мѣста ре ли тако тво-
рѣтъ. боудѣте оубо взи сѣвѣршени. іако и оцъ
вашъ нѣсѣскыи сѣвѣршєнъ ієсть.

Іоан I, 1—5. Искони ваше слово. и слово ваше
ѡ бѣ. и кѣхъ ваше слово. се вѣ не кони ѡ бѣ. кѣ
тѣмъ бы и кѣжъ нѣго ничтоже не бы ієже бы. кѣ
томъ жи[во]тъ вѣ. и животъ вѣ свѣтъ чѣкомъ. и
свѣтъ кѣ тѣмъ свѣтитѣся. и тѣма ієго не постиже.

4. Новый Завіт в перекладі митрополита Олексія другої по-
ловины XIV віку.

Оче нѣ ѿ на нѣсѣхъ. да сѣтъ іма тѣо. да прѣдѣ
цѣтѣе тѣое. да боудѣ кола тѣома. іа на нѣси і на зѣ.
хлѣбъ на насѣршнѣи дѣ на днѣ. і остаки на долги и
іа и мы остаблѣе должнико нѣа. і не кѣдѣ на ко
ісѣдѣше. но ізбѣаки на ѡ лѣвака. іа тѣое є
цѣтѣе і сіла і сілака кѣкѣ аміи. Лист 5.

5. Стратинський Служебник 1604 р. ст. 122.

Иже хероувѣмъ тайнѣмъ събразоующе и животворѣ-
щей троици трѣтѣю пѣснь приносѣмъ. всѣмъ же жи-
тѣйскую ѿверзѣмъ печаль. Иже црѣ всѣхъ подемяю-
ще, ѿггальскими невидѣмо дарованѣма чинѣмъ. Аллаѡѣа.

6. Київський Служебник 1629 р. ст. 39.

Иже хероувѣмъ тайноу образующѣи, и Животворѣ-
ющей Троици Трѣтѣю пѣснь приносѣмъ. всѣмъ же жи-
тѣйскую ѿверзѣмъ печаль. Иже црѣ всѣхъ подемяю-
ще, ѿггальскими невидѣмоу дарованѣма чинѣмъ.
Аллаѡѣа.

7. „Книга о Вѣрѣ“, видрукувана в Киѣво-Печерській друкарні
в 1619 р. ст. 165—167. В дужки взято пояснення на полях
книжки.

Възнаніе вѣры Второго Константинопольскаго собору.
Вѣрѣю въ единого Бога Ѣца вседержителя, творѣ-
ца неба и земли, видѣмъ тѣмъ же всѣхъ рѣчѣи и не-
видѣмыхъ. И въ единого Господа (Пана) Ісуса Хри-
ста, сына Божого единородного: зъ Ѡца роженного,
прѣ вшнѣткими вѣкы: свѣтлостъ зъ свѣтлости: Бога
правдѣного зъ Бога правдѣного: роженного а не сътворѣ-
ренного: сползѣстнаго Ѣцоу прѣ котораго вшнѣткѣ
рѣчѣи стали. Который для насъ чловековъ, и для
нашего збавѣна зышѣлъ зъ небесъ: и втѣлѣся зъ Дѣха
свѣтѣ и Маріи Дѣвици, и чловекомъ сталъ. Укры-
жѣванъ тѣмъ для насъ, по Понтескимъ Пилатомъ, и
оутрѣпѣлъ, и погребенъ былъ, и възкрѣ (зъ мертвѣ
всталъ) трѣтего дѣна вѣдѣлъ пѣсѣмъ. И възшѣ на не-
беса, и сѣдѣтъ по правѣици Ѣца. И по вѣторѣ прѣйти

має з хвалою сдѣяти живѣи і змѣраѣ: которого кро-
лѣста не вѣдетъ концѣ. И вѣ дѣха свѣтѣго Господа
(Пана) ѡживляющого, зѣ ѡца исхѣдющого: зѣ ѡцѣмъ
и сѣномъ сползхѣленого, и спѣлавленого: которѣй
мѣняхъ прѣ Прорѣки. И єдинѣ свѣтѣю свѣщѣню (Ка-
долѣцкѣю покшѣхѣню) и апѣстѣлѣю Цѣркѣ. Вѣзна-
бѣю єдинѣ Крепѣнѣ на ѡпѣнѣнѣ грѣхѣхъ. Ѡчекѣяю
вѣкрѣсѣнѣ (вѣкрѣсѣнѣ) ѡ змѣрѣхъ. И живѣтѣ прѣшлого
вѣкѣ. Аминѣ.

8. Лексикон Славеноросскій Памви Беринди, Киѣв, 1627 р.
ст. 102.

Кѣрнѣ: малого нѣга, аѣво	Коцѣннѣ: Плѣзѣи, жарто- кѣлѣного, аѣво крѣкого.
Кѣкѣннѣ: кѣннѣ. зѣзѣкѣ- тѣй, крѣкѣкѣй.	Коцѣннѣтѣ: Жѣртѣ, вѣлѣ- зѣннѣтѣ.
Кѣнѣннѣ: недѣрѣкѣй.	Кѣдѣннѣ: Чѣртѣ, илѣ чѣ- рѣкѣннѣ вѣ мѣкѣкѣ нарѣ- чѣтѣ.
Кѣнѣ: Зѣвѣкѣю, вѣкѣю- тѣ, ѡмѣшкѣю, не рѣхѣло иѣдѣ, аѣво не рѣхѣло шѣто спѣвѣю.	Кѣнѣ: Кѣчка, вѣдка.
Кѣнѣтѣ: кѣжѣтѣ, кѣ- рѣтѣ.	Кѣнѣтѣ: Рѣзѣрѣхъ, кѣрка.
	Кѣнѣтѣ: мѣтѣтѣ: Лѣбѣнѣ мѣтѣтѣ, лѣтѣтѣ горѣ.

9. Євангеліє учительнѣ, Киѣвскѣ Лѣвра, 1637 р. л. 532

Чѣсѣ ѣного: Ѡдѣнѣхъ Іисъ вѣ стѣрѣны Тѣрѣ и Сѣдѣ-
нѣ. А ѣтѣ некѣста Ханѣнѣскѣ зѣ ѡнѣхъ гранѣцъ кѣнѣ-
шѣдѣи, зѣкѣлѣла, мѣкѣчи до нѣго: зѣнѣлѣнѣтѣ нѣдо мѣѣю
Пѣнѣ, Сѣнѣ Дѣдѣ: цѣрка мѣѣ тѣжѣкѣ вѣкѣтѣ ѡ дѣѣкѣла
дрѣчѣна. А ѣнѣтѣ иѣ не ѡнѣкѣдѣлѣхъ слѣѣѣ. И прѣтѣспѣкѣи
ѣчѣнѣкѣтѣтѣ, прѣсѣлѣи єгѣдѣ, мѣкѣчи: ѡпѣрѣхъ єѣтѣ, ко кѣлѣ-
тѣтѣ зѣ нѣмѣнѣ. А ѣнѣтѣ ѡнѣкѣдѣлѣючѣи рѣкѣ: не єѣстѣлѣтѣтѣтѣ
нѣнѣ, тѣѣкѣ до ѣвѣцъ, кѣтѣѣрѣе зѣгѣнѣлѣи зѣ дѣмѣ Ізѣрѣлѣ-

ского. ⁂ И она прише́дши, поклоніла мѸ еѧ, мо́блчи:
Па́не ратѸи ма. И Ѹнѧ ѿповѣда́ючи, река́: не доврѣ
ѣстѧ врати хлѣбѧ дѣтѣи́ны, и метати щенѧтѸ. ⁂ И
она́ река́: такѧ ѣстѧ Пани: а вша́кже и щенѧта ꙗ́дѧтъ
ѧ ѿдрѸбниѧ, которыѧ падаю́тъ ѧ сто́ла пани́цѧ ѿхъ.
Тѣды ѿповѣда́ючи Г҃и, рекаѧ ѣи: ѿ неѧ́кто! велика
ѣстѧ вѣра твоѧ; нехѧи ти еѧ ста́нѣ ꙗк' хо́чеш.
⁂ И Ѹздоровлена ѣст цѸрка ⁂ еѧ ѿ ѿноѧ го́дины.

10. Мессія Праведный, твір Іоанникія Галятовського, ви-
друкуваний в Київо-Печерській друкарні в 1669 р., л. 172 б.

Х҃стка ⁂ Пѧла Па́бла, ко́то́рою ѿнѧ потѧ на лицѧ
ско́емѧ оу́тира́ла, хо́рых лю́деи до́ткнѣнемѧ сво́им Ѹздо-
рока́ла, и ѿ злѸго дѸха ѿпѸтанѧ лю́деи вѸны́ми
ѿ злѸго дѸха чиніла.

11. Скарбница Потребная, Іоанникія Галятовського, видруку-
вана в Чернігові в 1676 р. лист 21 б.

Дѧла Ѹ то́е Рокѧ ꙗхѸк. З ПѸкогѸ мѣста, ѧ
Чернѧго́ка ко́за ѧ пѧнѣтка вѧла ѿ ро́зѸмѸ ѿдышо́ла
и захѸрѧла, на то́и часѧ припро́ва́жено ⁂ еѧ до Мона-
сты́ра, и в Цѣркѧѧ Па́ра́клисѧ до Мѣтки Бѣжен за неѸѸ
и БѣѸ мѧткѧ ѿнѧи ѿпра́ковѧно, и прѣ то́е зоста́ла
здо́ровѸм, до ро́зѸмѸ пришо́, и ѿдышо́ла ѧ Монасты-
ра́ здо́ровѸи до до́мѸ сво́егѸ.

12. Леквикон Супрасльський 1722 р., л. 1 б.

ПредослѸбіє кѧ Читателемѧ. Сѧ неисчѣтною вѸлестію
ѣрца, и ѧзкою оу́трокѧ неоудѸбѧ ѧсцѧканѸю; и зѸвѣрѧи
ИскѸсѣтеле, илѧ БѣжаминѧторѸе, поста́вля́емѸх кѧ Іе-
ре́йство Лю́деи, ꙗко́ со́тныи Іере́и, ѣ́дка сла́венскѧи ра-

звмѣтѣхъ ꙗзыкъ, не вѣдаѣи что чтѣтѣхъ, въ Бжествѣной
Слѣжвѣхъ съ погибеліею своѣю, и порѣченныхъ Паствѣхъ
ѣго, дѣхъ Крѣкѣю Гдѣа Бгѣа нѣшего Ісѣа Хѣа искѣплѣнны,
сѣеже все искѣено въстѣхъ текѣщаго Годѣхъ, и мнѣзѣхъ ѡри-
новѣнни ѡ рѣкоположеніѣ на Іерѣйство, сѣѣмъ рѣди винѣхъ,
и зѣвѣрѣтѣоша сѣѣ.

З М І С Т С Т А Т Т І.

Стор.

§ 1.	Передмова. Історія церковно-слов'янського правопису.	3
------	--	---

І. Нарядкові значки.

§ 2.	Нарядкові значки.	4
§ 3.	Придих.	4
§ 4.	Наголос. Історія значків наголосу.	5
§ 5.	Значки наголосу.	6
§ 6.	Варія.	6
§ 7.	Оксія.	6
§ 8.	Оксія замість варії.	6
§ 9.	Односкладові слівця - часточки.	7
§ 10.	Камора.	7
§ 11.	Значки наголосу на односкладових словах.	7
§ 12.	Паєрик.	7

ІІ. Скорочення слів.

§ 13.	Титла, їх історія	8
§ 14.	В яких словах ставимо титла.	9
§ 15.	Виносні букви. Добро-титло	10

ІІІ. Вживання окремих букв.

§ 16.	Широке є і вузьке ѣ	10
§ 17.	Букви и, ї, ѣ	10
§ 18.	Букви о, Ѡ, ѡ	11
§ 19.	Коли вживати ѡ	11
§ 20.	Лігатура ѡѡ	11
§ 21.	Букви ѣу, ѣѣ	11
§ 22.	Буква ѣ	12
§ 23.	Букви ѣ і ѣ	12
§ 24.	Буква ѣ	12
§ 25.	Букви ѣ і ѣ	12
§ 26.	Буква ѣ перед приголосною.	12
§ 27.	Букви ѣ ѣ ѣ	13

IV. Відріжнення на письмі однозвучних форм.

§ 28. Історія відріжнення.	13
§ 29. Способи для відріжнення.	13
§ 30. Відріжнення G^1 від A^1 .	13
§ 31. Відріжнення <i>менѣ</i> від <i>менѣ</i> .	14
§ 32. Дієприслівники на - <i>ѡ</i> і прикметники на - <i>о</i> :	14
§ 33. Відріжнення G^3 на - <i>ѡкѣ</i> , - <i>ѣкѣ</i> від прикметників на - <i>окѣ</i> , - <i>ѣкѣ</i> .	15
§ 34. Відріжнення N^2 і A^2 від G^1 .	15
§ 35. Відріжнення N^3 і A^3 від G^1 .	15
§ 36. Відріжнення G^3 від N^1 .	16
§ 37. Відріжнення <i>ѣхѣ</i> від <i>ѣхѣ</i> .	17
§ 38. Відріжнення D^1 від Ab .	17
§ 39. Відріжнення D^3 - <i>шымѣ</i> від Ab^1 - <i>шимѣ</i> .	17
§ 40. Відріжнення Ab^3 від A^3 .	17
§ 41. Таблиця відріжнення однозвучних форм.	18

V. Окремі випадки.

§ 42. Написи <i>аа</i> , <i>ѣа</i> , <i>їа</i> і т. п.	18
§ 43. Велика буква у власних йменнях.	19
§ 44. Церковно-слов'янські цифри.	19
§ 45. Знаки розділові	19
§ 46. Наголоси український і російський.	20

VI. Зразки церковно-слов'янського правопису.

1. Зографське Євангеліє X в.	21
2. Остромирове Євангеліє 1056—1057 р.	21
3. Галицьке Євангеліє 1144 р.	22
4. Новий Завіт XIV віку.	22
5. Стрятинський Служебник 1604 р.	23
6. Київський Служебник 1629 р.	23
7. Книга о вірі 1619 р.	23
8. Лексикон Славеноросскій 1627 р.	24
9. Євангеліє учительное 1637 р.	24
10. Мессія Праведний 1669 р.	25
11. Скарбниця потребная 1676 р.	25
12. Лексикон, Супрасль, 1722 р.	25

0,84 коп (1986)

4272

Проф. Іван Огієнко.

Новочасний церковно-слов'янський правопис

Історичний нарис з па-
леографії та палеотипії

З семинара церковно-слов'янської мови
Православного Богословського Виділу
— Варшавського Університету —

Варшава. 1926.

Друкарня Синодальна, Зигмунтовська 13.

2